

DE NACHT VAN JACOB DE VLETTER ¹⁾

DOOR L. J. ROGIER

1

WEINIG betekenende, deels zelfs groteske wijvingen deden in de zomer van 1868 een in de Rotterdamse volksklasse wel altijd latent aanwezige afkeer van de politie uitgroeien tot een spanning, die zich in de laatste oktoberdagen ontladde in bijna dagelijkse onlusten. Deze bereikten hun top-, tevens eindpunt in de nachtelijke uren van zondag 1 november. De uitbarsting van die nacht leeft in de Rotterdamse overlevering voort onder de benaming 'het De Vletter-oproer', een enigszins hyperbolische aanduiding voor wanordelijkheden, waarin geen schot is gelost en geen bloed vergoten en waarvan de aangerichte schade niet boven de drie duizend gulden kwam ²⁾. De praktizijn-journalist Jacob de Vletter heette er de inspirator van.

Tengevolge van de gruwelen van 1940 is het hoofdtoneel van de ongeregeldheden vandaag moeilijk te reconstrueren. Het kan nog alleen diegenen in genoegzame helderheid voor de geest komen, die de oude binnenstad van vóór 14 mei 1940 werkelijk gekend hebben. Die hebben een stevig houvast aan het oude stadhuis op de Kaasmarkt tegenover de Botersloot, met zijn hoog bordes en kolossaal frontispice, gedragen door indrukwekkende ionische zuilen ³⁾, en weten nog, dat de Kipstraat, de oostwaartse verlenging van de Kaasmarkt, de dwarsader was van een overbevolkte woonwijk, waarin Pannekoekstraat, Banketstraat, Vogelenzang, Korte en Lange Baanstraat, Lange Lijnstraat, Hennegang, Frankenstraat, Bredestraat, Achterklooster met hun onderlinge verbindingen heugenis hadden aan vele eeuwen en daarvan de littekens bewaarden mitsgaders de geuren. Eens had Kaat Mossel de daar woonachtigen aangevoerd in een burgeroorlog tegen de regentenkaste en ook in 1868 moet uit deze doolhof van sloppen, gangen en stegen het sterkste contingent van de malcontenten naar de Kaasmarkt zijn opgetrokken. Aan de zuidzoom der wijk stond op de Hoogstraat het Oude-Mannenhuys, waarin sinds de binnenbrand van 1864 in het oude Schielandshuis – dat bestaat, *mirabile dictu*, nog – de 'Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen' haar cursussen hield ⁴⁾ en elke avond stoeten on-

bezonnen voortrekkers en claqueurs aan de uitspattende schare leverde.

Hulptroepen moeten aangerukt zijn uit de weinig minder volkrijke buurt tussen Oppert en Coolvest rondom Haagseveer, Delftsevaart en Slikvaart, waar Krattensteeg, Kikkersteeg, Paddemoes, Stinksteeg, Poppengroothoofd, Vierwindenstraat, Korte Wagenstraat, Wijde en Nauwe Broedersteeg, Rode Zand, Zandstraat, Raamstraat, Leeuwenstraat en Leeuwenlaan – om vrij naar Cochet te spreken ⁵⁾ – zeker ten dele ‘een verbeestelijkte buurt’ van zwarte armoe vormden. De bewoners waren waarschijnlijk merendeels het nakroost van de in de revolutie-jaren 1747–1748 door Cornelis van Oeveren en Laurens van der Meer gemobiliseerde Oranjeklanten. Van een nog ouder – en veel ernstiger – oproer, dat rondom de op dubieuze grond terechtgestelde adelborst Costerman in het najaar van 1690 ontstond, zijn vermoedelijk speciaal bewoners van een derde volkswijk de raddraaiers geweest. Het was die tussen de Leuvehaven en de Schiedamsevest, waarvan Baan en Schiedamsedijk de in 1868 nog heel respectabele hoofdnerven vormden, maar waarin de zijstegen, merendeels niet meer dan spleten in de huizenmassa, holen van misdaad en verwording waren. Eén van die spleten, nog geen meter breed, droeg de onschuldige naam Lammetjesgang, wat niet belette, dat er duistere bedrijvheden in liefde bloeiden. Van overeenkomstig allooi waren een Vossengang, een Ossengang, een Bogertsgang, een Michielsgang, een Blekerssteeg, een Zevenhuissteeg, een Dodesteeg en een Belengang ⁶⁾. Deze buurt ging echter zo zelfgenoegzaam op in de eigen belangen, dat het De Vletteroproer er weinig of geen weerklank schijnt te hebben gewekt.

Rotterdam bevond zich in 1868, wat zijn territoriale structuur betreft, in een overgangsstadium. Zijn bevolkingsgetal was sinds 1815 meer dan verdubbeld zonder dat het woonareaal vergroot was. In 1858 overschreed het inwonertal de honderdduizend en in 1868 naderde het de honderdtwintig duizend. De burgerij barstte uit de oude stadsdriehoek, nog wel door grachten – of, in het Rotterdams, ‘vesten’ – omzoomd, maar niet meer door wallen ingesloten en vandalistisch beroofd van al zijn poorten. Ten behoeve van meergegoeden was tussen 1852 en 1854 ten zuiden van de Muizenpolder ⁷⁾ het Tweede Nieuwe Werk gecreëerd en in dezelfde jaren legde de tuinarchitect Zocher, die tussen 1844 en 1848

reeds de Nieuwe Plantage even buiten de Oostpoort had tot stand gebracht, ten westen van dat Nieuwe Werk het Park aan, maar voor de volkshuisvesting zette dat geen zoden aan de dijk. Gelukkig kwam in het begin van de jaren vijftig op de gronden van het voormalige Hof van Weena een klein stratencolplex met volkswoningen tot stand ⁸⁾. De grote expansie begon daarna. In de polders Cool en Rubroek benevens ten dele reeds in de bij Rubroek aansluitende delen van Crooswijk en Blommersdijk heerste sinds 1856 opgewekte bedrijvigheid. Rose's groots Waterproject was in 1868 nagenoeg voltooid; Boezem- en Westersingel waren beide al in 1862 klaargekomen en in de lanenbuurten van Cool en Rubroek had zich een correlerende evolutie voltrokken.

Minstens sedert het begin van de achttiende eeuw waren deze randgebieden, die goeddeels reeds lang tot de heerlijkheid der stad behoorden, in trek geweest als 'plaats van ontwijk' voor zeer welgestelden, die er – om met Dirk Smits ⁹⁾ te spreken – hun 'vermakelijke tuinen en fraaie luthoven' aanlegden, in de eerste helft van de negentiende eeuw voor gegoeden van wat bescheidener formaat, die er theetuinen met koepeltjes en keukentjes lieten inrichten, waarin de gezinnen, wind en weder dienende, verkwikking zochten. Tollens, fabrikant van verven en verzen, had er zo één in de Wafellaan, d.i. nu ongeveer de Goudse Rijkweg, de ouders van Robert Fruin een aan de Coolsekade en – om in de literatuur te vluchten – de tante van Joachim Polsbroekerwoud een in de Keerweerlaan. Ook waren, vooral dicht bij de 'vesten', grote kavels als blekerijen in gebruik en verderop oefenden tussen de theetuinen warmoeziers hun bedrijf uit.

Eens moeten de luthoven en theetuinen bij de gelukkige bezitters illusies van paradijslust en in Gods vrije natuur te herwinnen of te verhogen levenskracht gewekt en bestendig hebben, maar reeds vóórdát Rose's polderjongens die paradijsrust kwamen verstoren, was de sanitaire verkwikking allengs in haar tegendeel veranderd. De stilstaande sloten rondom de erfjes met koepels waren verworpen tot onwelriekende modderpoelen en haarden van ziektekiemen ¹⁰⁾.

Met het verdwijnen van de koepels en het wegtrekken van de blekers en warmoeziers begon de intocht van minvermogene uitwijkelingen, die een goedkope woongelegheden vonden in de lichte en dichte huisjes, door bouwspeculanten ordeloos en zorgeloos

aan en tussen de lanen neergezet; hierin begon de stad haar bevolkingsaccres te spuien, maar voorlopig was de hygiëne er niet bij gebaat. Jacob de Vletter, de held van dit opstel, woonde in de Mannenlaan, d.i. de latere Generaal van der Heydenstraat, was dus thuis in zulk een buurt en kende haar noden. In de warme zomer van 1868 ontbrak in het grootste deel van de stad en speciaal dan weer in de hiervóór genoemde volkswijken alsmede in de lanenbuurten nog een riolering en ging een groeiende bevolking onvervaard voort met het lozen van faecale en andere afval in die dichtslibbende poelen. Het is waar: Rotterdam had nu zijn Waterproject en dat beloofde binnenkort spuiing voor alle slikvaarten en stinksloten, waarin het vuil van vele eeuwen bezonken was, maar het moest nog tot 1874 wachten, eer het een drinkwaterleiding kreeg; in afwachting daarvan lesten verreweg de meeste Rotterdammers nog hun dorst uit die open riolen. En zeker beantwoordden ten minste deze delen van Rotterdam in 1868 aan de grimme karakteristiek, die de nurkse criticus Oldenkott kort daarop van de hele stad gaf: 'een mierenkolonie, krioelend in een poel van kleverig slijk, doorsneden van walgingwekkende waterlopen ¹¹⁾.

2

Jacob de Vletter was 29 juli 1818 te Rotterdam geboren en dus bij de onlusten, die hem onsterfelijk maakten, ruim vijftig jaar. Hij trouwde in 1846 en was in 1868 vader van vier kinderen, een man van, voorzover ik weet, onbesproken gedrag, maar een onvermoeibaar en daardoor vermoeiend pleiter voor zijn eeuwig eigen gelijk, een van die idealisten, wier bestemming het schijnt hun medemens tegen de haren in te strijken en hen te irriteren met een humorloos apostolaat. Van vaderskant was hij geboren uit een familie, die minstens sinds het begin van de achttiende eeuw in de hervormde doopboeken van Rotterdam te volgen is; zijn overgrootvader was er in 1706 gedoopt ¹²⁾. De familie heeft blijkbaar enige generaties lang tot de zeer smalle gemeente behoord en nog Jacobs vader had het niet verder gebracht dan tot pakhuisknecht. Diens volle neef echter, Willem Cornelis de Vletter (1771-1831), was onderwijzer en werd een pedagoog van gezag; bovendien genoot hij in zijn tijd als dichter of althans vervaardiger van metrische rijmende regels zekere faam in Noord en Zuid ¹³⁾.

Ook de pakhuisknecht De Vletter zag kans zijn twee zoons tot onderwijzer te doen opleiden. De ene, onze Jacob, bleef te Rotterdam werkzaam; de andere werd straks schoolhoofd te 's-Gravenzande en stamvader van een geslacht, dat verscheiden verdienstelijke onderwijsmannen voortbracht. Jacob was achtereenvolgens onderwijzer aan de stadsarmenscholen en aan de school van 'het Nut'; in 1855 werd hij aangesteld tot directeur van de toen door particuliere filantropen opgerichte 'haveloze school'. Te oordelen naar De Vletters autobiografische aantekeningen¹⁴⁾, was deze instelling meer een gesticht dan een school, een soort opvangcentrum voor verwaarloosde jongeren. Zij was in doelstelling verwant aan de armenfabrieken¹⁵⁾ en de rijkswerkinrichtingen, evenals deze een middel tot bestrijding van de bedelarij. Als leider van dit instituut kwam de sterk sociaal-voelende De Vletter spoedig in botsing met beginselen en methoden van de gangbare filantropentaliteit met haar minzaam buigen over de armoede als gevaarlijk maatschappelijk verschijnsel. In zijn dagelijks contact met het meest verpauperde deel van de Rotterdamse bevolking groeide de overgevoelige man uit tot een vurig paladijn van de 'verworpenen der aarde', overigens zonder zich als andere militante volksvrienden, o.a. Adrien van Bevervoorde¹⁶⁾ en Goose Wijnand van der Voo¹⁷⁾, te bezinnen op politiek-sociale theorieën. Bezinning kan nooit De Vletters fort geweest zijn.

Een chronische conflictsituatie, waarover wij maar eenzijdig ingelicht zijn, namelijk alleen door De Vletter, tussen hem en het actiefste bestuurslid der school, mr. P. F. Hubrecht (1829-1902), advocaat, lid van de gemeenteraad, mede-oprichter van de Rotterdamse Bank, zeer geïnteresseerd en dan ook zeer deskundig in onderwijszaken, geen reactionair, maar wel een zelfbewust regent, leidde na weinige jaren tot De Vletters ontslag. Dit vervulde hem blijkens allerlei uitingen in geschrifte, o.a. een grof en laf acrostichon op Hubrecht¹⁸⁾, met rancune-gevoelens, die hem op den duur maakten tot de natuurlijke vijand van alle gezagsdragers, een soort bloedhond van de regenten en hun politie- en justitie-apparaat. 'Het lijden en de ontberingen, de verdrukking en rechtsverkrachting, waaraan de mindere volksklasse ten prooi is, ziedaar ons veld ter bearbeiding', aldus De Vletter in het artikel, waarmee hij debuteerde als redacteur van het 'Rotterdamsch Weekblad'. In proclamaties van 1868 noemde hij 'de vernedering van den Mam-

mon' de roeping van zijn leven. Om deze roeping te kunnen volbrengen legde hij zich speciaal toe op het uitlokken van conflicten met de politie.

Na zijn ontslag beproefde Jacob de Vletter korte tijd zijn geluk in de tabakshandel, maar die poging schijnt gefaald te hebben en sindsdien verdiende hij de kost met praktijksarbeid en journalistiek. De eerste bood hem de gelegenheid tot het creëren van telkens nieuwe en zoveel mogelijk geruchtmakende geschillen met politie en justitie en de tweede tot het openbaar exposé daarvan. Van juli 1866 tot juni 1868 redigeerde hij het zoëven genoemde 'Weekblad'. Hij scheen het daarbij vooral toe te leggen op openlijke en bedekte bestrijding van Herman Heyermans Sr. – 'Manus de Heier' in de pamflettenoorlog van 1868 en daarna – de redacteur van het door Nijgh als een soort bijblad van de N.R.C. met subsidie van de gemeente uitgegeven 'Zondagsblad' ¹⁹⁾. De Vletter hield niet op die subsidie een vorm van liberale corruptie te noemen. De oude Heyermans was – in scherp contrast met zijn zoon, de bekende toneelschrijver – volkomen vrij van 'socialistische smetten', van utopische zowel als van Marxistische, en gold als 'een inktkoelie van de stedelijke regenten'. De Vletter was daarentegen een utopist in hart en nieren, zij het dan niet of nauwelijks met zijn brein.

Het is niet onbegrijpelijk, dat hij een nagel aan de doodkist van de politie werd. Het Rotterdamse politiecorps, misschien niet slechter dan dat van andere steden en ten minste niet dan het Amsterdamse, dat blijkens confidenties van niemand minder dan minister M.W. F. Treub ²⁰⁾, oud-wethouder van de hoofdstad, nog tussen 1880 en 1890 een zeer slechte naam had, was jarenlang ten prooi aan interne verdeeldheid en op die grond bij herhaling het onderwerp van discussies in de gemeenteraad. Verbitterd door de stelselmatige kritiek van buitenaf en de intriges van binnenuit, hadden burgemeester Hoffmann en de door deze doorlopend gesauveerde hoofdcommissaris Janssens in mei 1866 hun ontslag genomen. In hun plaatsen kwamen respectievelijk wethouder Joost van Vollenhoven en mr. Cardinaal, in het corps allang Janssens' grote antipode. De door Cardinaal onverwijld ingevoerde reorganisatie heeft op den duur het prestige van de politie verhoogd, maar in de zomer en het najaar van 1868 overheerste in de volksklasse nog de traditionele minachting en daaraan gaf De Vletter als journa-

list doorlopend voedsel. Speciaal een artikel in het 'Weekblad' van 3 januari 1867 deed dat. Het was een fel requisitoir tegen de onlangs afgetreden heren Hoffmann en Janssens en voer uit tegen de ingekankerde corruptie in het corps en het brute machtsmisbruik van allerlei hogere en lagere leden ervan. Wie daaruit nu de conclusie wil trekken, dat de auteur het in de nieuwe dignitarissen moest prijzen, dat zij zich opmaakten tot het reinigen van de Augiasstal, bedriegt zich, want hij verzette zich juist tegen de reorganisatie en riep uit: voor tweehonderd duizend gulden meer per jaar kan de politieterrorer nu ten top gevoerd worden; er kunnen nu veel meer argeloze eenvoudigen bekeurd worden en daar is het de heren maar om te doen.

Deze redeneertrant is in haar onderlinge tegenspraak kenmerkend voor De Vletter, die b.v. kans zag in een artikel over 'De heer Groen en de liberale partij' het een grof schandaal te noemen, dat 'de mindere man' in het staatkundig bestel 'een nul in het cijfer' is, maar daarop te laten volgen: 'Wij dwepen niet met algemeen kiesrecht, want het is een zegen, dat slechts de beschaafdsten en verstandigsten invloed op de regering hebben'. Even ongerijmd is zijn houding tegenover Rose's Waterproject, dat deze kampioen voor meer reinheid, voor baden en zwemmen immers een uitkomst zou hebben moeten lijken, maar dat hij schandelijke geldverspilling noemde.

3

Het 'Rotterdamsch Weekblad' onder De Vletters redactie is te classificeren onder de journalistiek van de zelfkant, die ik in een oudere studie ²¹⁾ 'een nog onontgonnen terrein' heb genoemd. Gelukkig is er inmiddels belangrijk pionierswerk op verricht. Soms dreigt – conform de wet van actie en reactie – de tendens tot het releveren van wat tot dusver genegeerd was tot nieuwe vertekening te leiden. Dit geldt echter niet van verreweg de belangrijkste studie, in dezen tot dusver verschenen: een in 1967 uitgekomen Leids proefschrift van M. J. F. Robijns ²²⁾. Helaas reikt diens ontginningswerk slechts tot 1851. Het wachten is nu op hem of haar, die met gelijke objectiviteit het overeenkomstige werk doet voor de periode van 1851 tot aan de afschaffing van het dagbladzegel in 1869, de door minister Van Maanen graag gehandhaafde Bonapartistische muilkorf, die de pers maakte tot een weelde-artikel

voor meergegoeden en uiteraard tot hun tolk. Zolang dit niet gebeurd is, moet het portret van de journalist De Vletter bij ontstentenis van de natuurlijke entourage originele trekken vertonen, die vermoedelijk niet authentiek waren en de man belangrijker doen schijnen dan hij was. In elk geval mogen wij aannemen, dat hij in dat milieu van zelfkant-journalisten à la Adrien van Bevervoorde, De Thouars, Van der Voo, Meeter, Dutillieux, Jan de Vries, Michiel de Hondt maar een povere figuur zal maken, al stak hij in levenswandel dan hoogstwaarschijnlijk gunstig af bij de velen onder hen, die wij met Gladstone zouden kunnen typeren als *unworthy representatives of good principles* ²³). Onder hen waren polyglotten, mannen van brede belezenheid en internationale relaties, zoals met name Van Bevervoorde en Van der Voo, die even gemakkelijk Frans als Nederlands schreven. Vergeleken bij hen, schijnt Jacob de Vletter niet meer dan een weinig ontwikkeld heethoofd.

Toch mogen wij hem in alle gemoedsrust onderbrengen in het gezelschap van de lieden, die bij Robijns 'radicalen' heten en een vage linkervleugel vormden van het Nederlandse liberalisme van vóór 1848. De hier bedoelde ijveraars heb ik indertijd utopische socialistten genoemd en, naar ik nog altijd meen, terecht. Ik erken echter graag, dat de benaming radicalen tenminste het voordeel heeft van een internationale binding, speciaal met Engeland, waar de *Fore-runners of Socialism* ²⁴) vanouds *Radicals* heetten. Reeds in de dagen van de bekende *Reform Bill*-troebelen van 1831-32 onderscheidden Engelse auteurs de drijvers van deze beweging scherp van de *Liberals* of *Whigs* en tot ons geluk hebben de geschiedschrijvers dit overgenomen. Zij gaven daarmee blijk van een vroeg besef, dat het hier niet gaat om een nuancering, maar om een contrast. Degenen, die in Engeland rechtsherstel eisten voor de teleurgestelden van 1831, hoorden in geen woning zo weinig thuis als in die van de liberalen, representanten immers van de klasse der 'nieuwe heersers'. Een van de felste Engelse *Radicals* was William Benbow, die in 1832 vaststelde, dat de *Reform Bill Riots* waren uitgelopen op een monopolie der bourgeoisie, en die het *sheer madness* noemde *to expect aid from the midling classes* ²⁵).

Bij ons blijven de hand- en schoolboeken nog veelal doorsukkelten met een tot zinloosheid uitgerekte terminologie, die Gijsbert Karel van Hogendorp, Johannes van den Bosch, Willem I, Floris

van Hall, Willem II, Thorbecke en Adrien van Bevervoorde allen, occasioneel of doorlopend, onderbrengt onder het liberale dak. Daar is het voor velen van hen maar onwennig wonen, zoals voor Van den Bosch, die in 1829 neerschreef, dat 'de bloei onzer steden en de grootheid van ons nationaal inkomen eigenlijk representeren de som, op de verdiensten van de arbeiders ingehouden'. Wat is dit anders dan een vroege formulering van Marx' meerwaarde-theorie? En hiermee stond de graaf minder alleen dan wij denken. Het zegt genoeg, dat De Bosch Kemper deze uitspraak met instemming aanhaalde ²⁶), zoals later Quack het zou doen. Beide hoogleraren in wat toen nog niet anders dan staathuishoudkunde heette waren, ofschoon zij zich zelf bij herhaling als liberaal aandienenden, uitgesproken nonconformisten in de academische intelligentsia. Tegenover de orthodoxe *laisser faire*-economie, star verdedigd door de Leidse hoogleraar Vissering, in wiens oog er 'geen krachtiger en heilzamer prikkel' tot welvaart bestond dan 'die van het eigenbelang', hield De Bosch Kemper staande, dat 'de prikkel van het eigenbelang de dwang van de honger' tot correlaat had en daardoor 'een nieuw stelsel van slavernij in het leven riep'. Zijn leerling H. P. G. Quack, noemde het straks 'de grootste fout van de Franse Revolutie, dat zij bij het absoluut breken der bedrijfs-ordering der maatschappij' aan elk individu 'de vrijheid verschafte om onbegrensde rijkdom te verwerven'. Volgens hem leidde dit tot 'de financiële feodaliteit, de machtigste onderdrukking, die ooit ter wereld bestaan heeft' ²⁷).

Quack, wiens eigen welslagen op sleutelposten in deze plutocratische staatsorde wat onverkwikkelijk contrasteert met de theorieën, die hij nooit moe werd te verkondigen, kan op liberale jongeren niet zonder invloed gebleven zijn. Toen Thorbecke nog in 1869 – ik zou zeggen: met een volharding, een betere zaak waardig – het de eerste wet, waarnaar de staat te leven had, noemde 'zich te onthouden van hetgeen zijn roeping als rechtsvereniging' te buiten ging, vond hij daarbij niet langer *de* liberalen tot beamen bereid, zeker niet de fabrikant S. van Houten, die helemaal niet meer aannam, dat alle sociale bemoeienis aan het particulier initiatief kon worden overgelaten. Tussen 1860 en 1870 evolueerden allerlei jongere liberalen naar dit inzicht. Natuurlijk handhaafden zich palstaanders voor een onverdond *laisser-faire*, niet alleen bij de liberalen, maar even goed, misschien méér nog, bij katholieken

en anti-revolutionairen. Van hen allen was de jonge P. W. A. Cort van der Linden nog in 1886 de tolk, toen hij in gemoedsrust verkondigde: 'Niet bij het recht zoeke men verevening van de ongelijke gaven der natuur, maar de naastenliefde reike de milde hand aan alwat deernis waardig is' ²⁸). En toch had Kappeyne van de Coppello reeds in 1875 in de Tweede Kamer verklaard, dat het omstreeks 1850 nog 'de algemene opvatting was, dat de staat niets anders is dan een grote politiemacht, die slechts te zorgen heeft voor de veiligheid van personen en goederen', maar dat 'wij' thans tot het inzicht gekomen zijn, dat de staat 'moet ingrijpen om de ingezetenen te verschaffen wat hun toekomst' ²⁹). Dit is de lijn, die straks Pierson en Goeman Borgesius zouden doortrekken.

Het blinde egotisme van de in alle regerings- en bestuurscolleges en bovenal in de Staten-Generaal alleenheersende bourgeoisie blijkt misschien uit niets zo stuitend als uit het krampachtig verzet tegen de invoering van directe belastingen. 'Met afschuw' ³⁰) verwierp een grote meerderheid van de Tweede Kamer na wekenlange discussies op 2 mei 1872 een voorstel tot het invoeren van een rijks-inkomstenbelasting. Het is bepaald leerzaam de hypocriete argumentatie van sommige bestrijders in de 'Handelingen' te lezen, maar evenzeer het onbarmhartige pleidooi ten gunste ervan, uitgesproken door dezelfde S. van Houten, al zijn leven een weerspannige eenling in de trekkende klucht der vaderlandse liberalen, eerst een eigen baan volgend ver links van de hoofdmacht, straks hooghartig vereenzaamd ter rechterzijde. Zijn betoog van april 1872 is een indrukwekkende collectie van harde waarheden. Het is, zo constateert dit *enfant terrible*, 'een niet te loochenen feit, dat de staatsrechtelijke hervorming van 1848' ertoe geleid heeft, dat 'vijf zesden, men mag misschien zeggen zes zevenden van de bevolking van rechtstreeksen staatsrechtelijken invloed verstoken zijn'. Nederland wordt sinds 1848 geregeerd door 'een oligarchie van rijken'. Deze oligarchie 'draagt gene lasten', 'onttrekt zich voor ene kleine geldsom aan de militaire verplichtingen en torst in verhouding tot haar vermogen in de verste verte niet genoeg van de financiële lasten van den staat. Deze rusten voor een te groot deel op het volk achter de kiezers en op den Javaan'. Sedert 1848, aldus is zijn slotsom, 'heeft de volgens ons kiesrecht heersende klasse zich nog geen enkelen last opgelegd' ³¹).

Het zou nog twintig jaar duren, eer daarin verandering kwam:

eerst in de zomer van 1892 gelukte het minister N. G. Pierson een vermogensbelasting en een partiële inkomstenbelasting in beide kamers der Staten-Generaal aangenomen te krijgen en ook toen nog ontstak hij daarmee een aanmerkelijk en vermoedelijk representatief deel van de vermogende bevolgingsklassen in heftige verontwaardiging ³²). Maar de kentering was onmiskenbaar.

4

Het is een gewoon verschijnsel, dat evoluties in het staatkundig denken zich slechts met aanmerkelijke vertraging openbaren in de gemeentelijke politiek: gemeenteraden hebben misschien van nature *a narrow outlook*. De Haagse Hofvijver heeft maar beperkte afmetingen, doch permitteert toch de zwemmer meer armslag dan een plaatselijke eendenkom. Zeker penetreerde de geschetste denkgroei voorlopig niet in de drie voornaamste tehuizen van de Rotterdamse liberalen: de sociëteit 'Amicitia', de kiesvereniging 'Orde' en 'de pers van Nijgh' ³³). In de eerste werden de potten te vuur gezet, in de tweede de koks en de kelners met zorg uitgekozen en de derde bracht de maaltijden aan de man. Geen cynischer getuige daarvan dan de merkwaardige immigrant Oldenkott, die met de trots van de geboren Amsterdammer neerzag op de Rotterdamse samenleving, waarin hij vergeefs een soort zending had pogen te vervullen ³⁴). *Rotterdam à vol d'oiseau* heet het wrede portret, dat de stad aan de Nieuwe Maas als *Putropolis* onsterfelijke bedoelde te maken. Ik heb die scheldnaam eens door 'Rotstad' vertaald ³⁵), maar ben – door een opmerking van de heer Van der Blom tot nadenken gebracht ³⁶) – te rade geworden, dat deze vertaling te laf is. Het *praefixum ornans* 'rot' heeft blijkens aanduidingen als een 'rotboek', een 'rothuis', een 'rotvent' zozeer aan inflatie geleden, dat het nauwelijks suggestie meer wekt van de geur, die de fijngevoelige Oldenkott aan de naam meegaf; daarom geef ik nu de voorkeur aan de nadrukkelijker interpretatie 'stad van verrotting'. Volgens de minzame Oldenkott werd Rotterdam geheel beheerst door *le parvenisme du jour et la plutocratie de l'heure qu'il sonne*, die de mond vol heeft van liberalisme, maar elke zweem van vrijheid met kracht onderdrukt. Aan de Maas, zo getuigt hij, hebben domheid en ijdelheid hun zetel opgeslagen, zoals de wintervorst volgens Tollens op Nova-Zembla ³⁷).

Er is meer dan één reden om Oldenkotts giftige karakteristiek

te wantrouwen, maar daarom mag zij nog niet ter zijde worden geschoven. Zij vindt b.v. zekere bevestiging in de door de raad gevolgde gedragslijn in zake de belastingen. Zo werd te Rotterdam een gemeentelijke inkomstenbelasting geheven, waarvan het heffingspercentage daalde met het stijgen van het inkomen³⁸). Veelzeggend is het verder, dat het beroemde Waterproject niet bekostigd werd door verhoging van de gemeentelijke inkomstenbelasting, maar door verdubbeling van enige stedelijke accijnzen.

Niet minder typerend voor de dominerende zelfgenoegzaamheid was de op een heel ander terrein zich afspelende 'Rotterdamse schoolkwestie', die vlak aan de De Vletter-onlusten was voorafgegaan. In februari 1866 richtte de afdeling Rotterdam van de 'Vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs' zich tot de gemeenteraad met een verzoek tot intrekking over te gaan van de verordening, die bepaalde, dat kinderen van bedeeden alleen de stadsarmenscholen mochten bezoeken en dat ouders, die hun kinderen op een protestantse of katholieke armenschool plaatsten, van bedeling werden uitgesloten. De rekwestrerende afdeling noemde deze verordening een inbreuk op de vrijheid van onderwijs, gewaarborgd in de grondwet van 1848 en de L.O.-wet van 1857. Het college van B. en W., in dezen varend op het kompas van de katholiek-liberale wethouder mr. J. G. de Bruyn, erkende de billijkheid van het ingediende verzoek en wilde het inwilligen, maar stuitte daarbij op star verzet van het Burgerlijk Armbestuur, dat een meerderheid in de gemeenteraad achter zich kreeg en ook in de 'pers van Nijgh' trouwe verdediging vond. De 'N.R.C.' en het 'Zondagsblad' – *la juiverie journalistique* schimpte de Jodenhater Oldenkott³⁹) – waren van oordeel, dat de vrijheid van onderwijs onverlet bleef, ook al gaf men arme voorstanders van het bijzonder onderwijs eventueel aan de honger prijs.

De kwestie maakte veel gerucht in den lande en ook in de liberale pers – buiten 'N.R.C.' en 'Zondagsblad' – vond het standpunt van de gemeenteraad nauwelijks verdediging. Erover aangeklampt, sprak Thorbecke, de vader van de onderwijsvrijheid, er zijn afkeuring over uit. Dit deden eveneens andere liberale kopstukken, o.a. de oud-minister M. H. Godefroi, de Leidse hoogleraren J. T. Buys, J. E. Goudsmit en W. A. J. Jonckbloet, ook de Rotterdammers P. F. Hubrecht en G. H. Betz. De minister van binnenlandse zaken C. Fock eiste zelfs de intrekking der bepaling

met het dreigement van vernietiging door de Kroon ⁴⁰). Daarvoor zwichtte de raad, maar een door 'N.R.C.' en 'Zondagsblad' gesteunde 'Amicitia'-samenzwering deed wethouder De Bruyn zijn zetel verliezen.

Het incident bewijst, dat het Rotterdams liberalisme bij de evolutie van het nationale was ten achter gebleven. Dat dit zeker ook geldt van 'de pers van Nijgh', mag ons indachtig doen zijn, dat de *jonge* Herman Heyermans dertig jaar later – denkelijk onbewust van de zonden zijns nog altijd levenden vaders – zijn geboortestad zou typeren als een 'liberaal-conservatief stedeke van puur klootjesvolk' ⁴¹). Deze taal klinkt als een nagalm van het scheldproza van Oldenkott, die 'het afdalen in de beerputten van de pers van Nijgh' weerzinwekkend noemde ⁴²), maar toch niets liever deed. In hun algemene strekking vinden deze afbrekende vonnissen steun in de opmerkingen, die een anonus van 1876 ⁴³) maakte over de Rotterdammers en hun pers en ook bij een zo bezonnen litterator als Carel van Nievelt, die getuigde, dat de Rotterdamse welgestelden hun 'rusteloos gevulde buidels' gesloten plachten te houden voor 'schoonheid, sieraad en goeden smaak' ⁴⁴). Zij deden het ook en vooral voor de sociale belangen.

5

De Vletters actie voor baden en zwemmen was het begin van de troebelen. In het voorjaar van 1868 begon hij in het 'Rotterdamsch Weekblad' zijn campagne voor het scheppen van openbare bad- en zwemgelegenheid, daarbij terecht betogend, dat het badhuis in de Baan, dat van elke bezoeker een stuiver eiste, voor de mindere man onbetaalbaar was; dit lag trouwens wel in de bedoeling. Het was dan ook niet ongewoon, dat mannen en vooral jongens gingen zwemmen in de 'vesten'. Is de Nieuwe Maas de basis van de oude stadsdriehoek, dan vormden Schiedamsevest en Coolvest samen de ene opstaande zijde en de Goudsevest (van de Delftse tot de Oostpoort) de andere. Zolang de wallen nog genoegzaam in wezen waren en aan de buitenkaden van de 'vesten' – *die* werden 'singels' genoemd – de ene blekerij naast de andere lag, was er voor de politie blijkbaar geen aanleiding ertegen op te treden. De kaart van Temminck van 1839 ⁴⁵) geeft van deze situatie een duidelijk beeld. Aan de Schiedamsesingel vormden 'De drie groene notebomen', 'De groene meiboom', 'De gekroonde valk',

GEEN NOOD.

Onderteeenaar vraagt aan de "eenige" zich niet noemende Oostsingel-bewoners, die het baden aldaar zoo ijsselijk vinden, of niet wat het zwaarste is, het zwaarste wegen moet?

1°. Hebben zij te bedenken, dat baden en zwemen een zoo veelzijdig nut heeft, dat alléén de opsomming daarvan te wijdloopig zou doen worden;

2°. dat in deze gemeente aan de behoefte tot kosteloze voldoening hieraan niet schijnt gedacht te worden;

3°. dat de meeste baders in den Oostsingel enz. zelfs niet éénmaal per week, laat staan dagelijks een stuiver kunnen missen, om in de badplaats in de Baan te gaan;

4°. dat de zedelijkheid van den echten stempel niet gekwetst kan worden, door een naakt mensch te zien, vooral tijdens hij baadt of als hij dit gedaan heeft;

5°. dat vele van die zoogenaamde beschaafde menschen, die het ijsselijk vinden, om een bader in of buiten het water te zien, zich zelfs geldelijke offeringen getroosten, om bij kermisvertooningen en muziekpartijen, zelfs in gezelschap van Dames, naar waarlijk zedekwetsende houdingen van artisten en toeschouwers met genoegen te kijken;

6°. dat (zoo als die zoogenaamde Oostsingel-bewoners zeggen) dat baden geen voorregt is voor hen, maar overal mag gebeuren;

7°. dat dien Oostvest-bewoners bijvb. wel eens duidelijk kon gemaakt worden, dat het gemeentebestuur de zes honderd gulden (f 600) 's jaars ter instandhouding der rijsschool alhier, uit de gemeentekas gegeven, beter zou gebruiken, zoo er een paar goede zwembassins werden gemaakt, of de paardenwedden er voor in orde gebracht werden, zoodat de straatjeugd zich niet naar Boezem of Maas behoeft te begeven, om daar groot gevaar te loopen van verdrinken.

Rotterdam,
22 Juli 1868.

J.B. DE VLETTER.
(13618)

'Het lammetje in 't groen' en 'Pas buiten' vrijwel een aaneengesloten rij. Aan de Coolsingel volgden daarop 'De halve maan', 'De papegaai', 'De volle maan', 'Het anker' en 'De haas'. Aan de buitenkant van de Goudsevest hadden reeds in 1839 tuinaanleg en nieuwe bebouwing verstorend gewerkt, maar tussen de Jodenlaan (de latere Schoolstraat, die van de Goudsesingel naar het Van Alkemadeplein liep) en de Goudseweg sloten toch nog drie blekerijen aaneen: 'De dubbele gieter', 'De witte roos' en 'De blauwe druif'. Geheel ongerept was in 1839 echter nog de kade tussen Goudseweg en Oostpoort. Dit was de eigenlijke Oostsingel ⁴⁶). Daar vormden 'Het stuivertje', 'De eendragt', 'De rijzende zon', 'Het Engelsche wapen', 'Oud lammetje in 't groen', 'De witte leeuw', 'Het wapen van Rotterdam', 'Het jonge lam in 't groen' en 'De star' nog een gesloten front. Dáár, aan die Oostsingel handhaafde zich dan ook het langst de baad- en zwempraktijk: het was er immers nog zo landelijk en de politie zal er zich maar zelden vertoond hebben.

Tegen 1860 kwam daar allemaal verandering in tengevolge van het Waterproject en het eerste stadsuitbreidingsplan (na het beperkte Weena-complex) buiten de vesten. Dit schiep brede hoofdstraten dwars door de oude buitenwijken van lanen met theetuinen, warmoezerijen en blekerijen, namelijk van west naar oost Kortenaerstraat, Witte de Withstraat, Van Oldenbarneveltstraat, Aert van Nesstraat, Jonker Fransstraat en Hugo de Grootstraat. De theetuinen wáren al prijsgegeven en nu ruimden ook de warmoezerijen en blekerijen in snel tempo het veld. Het proces culmineerde in de jaren 1866-1868. Toen werd tussen de oude Wafellaan en de nog zo geheel rustieke Lange Warande de Veemarkt aangelegd. Bouwspeculanten namen hun kansen waar en creëerden een Eleonorastraat, een Oosterstraat en een Willemsstraat, allemaal, evenals de brede Hugo de Grootstraat, uitlopend op die Oostsingel, waaraan geleidelijk een gesloten bebouwing met woonhuizen ontstond. Wat tot voor kort 'buiten' was, één stuk Arcadië zonder bestrate wegen, werd een stratencomplex en daar stuitte het voortzetten van een baad- en zwempraktijk, die gewoonlijk werd beoefend in de costumering van vóór de zondeval, op bezwaren. Zeker hebben de omwoners bij de politie geklaagd over de ervan ondervonden last en sommigen allicht over openbare schennis der eerbaarheid: het was een preutse tijd, waarin het ver-

tonen van ander bloots dan dat van gezicht en handen aanstoot gaf. Zo wordt het verklaarbaar, dat de Rotterdamse politie in juni-juli 1868 juist aan die Oostsingel de klopjacht op badende jongens en mannen inzette, die zulk een nasleep van wanordelijkheid zou hebben. Er bestond nog geen verordening, die het baden of zwemmen in openbare wateren verbood, en dat gaf aan Jacob de Vletter, die immers niet ver van de Oostsingel woonde, gelegenheid om in geschrifte, eerst in zijn eigen 'Rotterdamsch Weekblad' en, na zijn breuk daarmee ⁴⁷⁾, door middel van ingezonden stukken en advertenties in de 'N.R.C.', het publiek aan te sporen zich niets van de politiële 'bullebakkerij' aan te trekken. Vervolgens wandelde hij vrijwel dagelijks langs de Oostsingel, vooral de jongens aansporend de surveillerende agenten te negeren. Twistgesprekken met deze functionarissen werden door bekeuringen gevolgd en leidden tot volksoplopen en ordeverstoringen. Dag op dag trokken drommen zwemlustigen naar de Oostsingel en steeds viel het de agenten moeilijker hun drang naar het water te weerstreven; altijd weer kwam De Vletter *acte de présence* geven.

Eind juli 1868 nam de gemeenteraad een verordening aan, waarbij het baden of zwemmen in openbare wateren verboden werd, behalve in enige bij name genoemde en ook daar nog alleen, mits geen aanstoot gegeven werd door te spaarzame kleding. Deze voorwaarde noemde De Vletter in zijn 'proclamaties' een staal van 'overdreven zedelijkheid' en het was klaarblijkelijk om een nieuw conflict met de politie uit te lokken, dat hij zich op een van de laatste dagen van juli 1868 in hoogsteigen persoon in de Nieuwe Maas ter hoogte van de Oude Plantage – waar het baden en zwemmen was toegestaan – te water begaf in een uitmonstering, waaraan enige surveillerende agenten van politie de vereiste aanstoot namen. Zij maakten diensvolgens procesverbaal op. Reeds op de 11de augustus 1868 kwam de *cause célèbre* voor de rechtbank, toen gedomicilieerd aan het Haagseveer, onder overweldigende belangstelling van de talloze sympathisanten, die de delinquent zich door zijn campagne verworven had. De Vletter voerde zelf de verdediging en gaf zijn pathetisch pleidooi straks uit ⁴⁸⁾. Tegen de verwachting van de meeste geïnteresseerden sprak de rechtbank hem vrij en dit maakte hem natuurlijk tot de triomferende belichaming van het recht van de kleine man. In een nabetrachting bij de uitgave van zijn pleitrede haalde hij breed uit over zijn zegepraal op

de politie en spoorde hij alle 'welgemeende burgers' aan zich bij hem aan te sluiten in de strijd tegen 'de dommekracht der aristokratie'. Hij ontraadde het plegen van 'stoffelijk geweld', al gaf hij toe, dat dit 'het enige en beste middel was tot vernedering van den Mammon'. De formulering tekent hem weer. In elk geval moest een aldus gesteld geschrift een opruiend effect hebben.

Gesterkt door zijn op de gehate politie behaalde overwinning, heeft De Vletter er in de nu volgende maanden vrijwel zijn dagelijks werk van gemaakt zich op straten en pleinen onder het volk te mengen, gesprekken aan te knopen en, soms zelfs op een stoel geklommen, vlammeende – of, zoals zijn bewonderaar Fagel het in Multatuliaans idioom uitdrukt – 'klewangwettende' toespraken tot de samengestroomde menigte te houden, doorlopend bekvechtend met de politie-agenten, die hem overal volgden en af en toe 'opbrachten'; op het bureau had hij dan weer felle disputen met hogere politie-ambtenaren, waarin van weerskanten gedreigd, gescholden en gevloekt werd. Bij straatventers en marktkooplieden, bij de groentevrouwen op de Grote Markt rondom het standbeeld van Erasmus – 'Rotte's appelwijven' heetten deze dames bij Carel van Nievelt ⁴⁹⁾ – en bij de visvrouwen op de 'hol' van de Goudsewagenstraat, krachtens traditie een klasse van militante Kenau's, verwierf hij, zo doende, een populariteit, die zijn invloed vergrootte en de traditionele vooringenomenheid jegens de politie tot gloeiende haat aanwakkerde.

Bij deze bedrijvigheid sloot spoedig een nieuwe aan: een door hem geleide protestactie van warmoeziers. Dezen verkeerden vermoedelijk al jaren in een staat van wrevel jegens de autoriteiten, doordat de hiervóór beschreven uitbreidingsprojecten leidden tot wat wij tegenwoordig 'herverkaveling' noemen en velen verdreven van hun oude erven. De vonk, die het kruit van deze latente wrevel deed ontploffen, was een in het voorjaar van 1868 door de gemeenteraad aangenomen verordening, waarbij het de schippers van groenteschuiten verboden werd elders aan te leggen dan in de Rotte vóór het Hofplein. Naar dit plein werd tevens de groentemarkt overgebracht, die tot dusver gehouden werd op het Kwakernaat of Quackernaeck, d.i. de oostelijke kade (tussen Luthersevest en Herenstraat) van de Botersloot, die krachtens een raadsbesluit van 16 augustus 1866 gedempt werd. Maandenlang schijnt de politie het geduld te hebben, dat de verordening een dode letter

bleef, maar in oktober 1868 lieten de dempingswerkzaamheden het voortzetten van de markt op de traditionele plaats blijkbaar niet langer toe en daarom gelastten B. en W. de hoofdcommissaris te zorgen voor stipte naleving van de voorschriften. Ingevolge zijn last weigerden toen de brugwachters aan het Stokvisverlaat (tussen Oppert en Delftsevaart) de groenteschuiten de doortocht.

Onmiddellijk sprong Jacob de Vletter in de bres om de 'verongelijkte' groenteboeren te beschermen tegen 'de onduldbare dwingelandij der politie'. Hij riep de warmoeziers in protestvergaderingen bijeen, plaatste in de 'N.R.C.' ingezonden stukken en, toen de redactie deze begon te weigeren – ook bij de 'N.R.C.' wist de linkerhand blijkbaar niet altijd, wat de rechter-deed – advertenties met een zo opruiende tekst, dat de opname ons slechts kan verbazen, en joeg daarmee de nauwelijks gemotiveerde onrust tot kookhitte op. Een felle advertentie, met De Vletters naam ondertekend, in de N.R.C. van 28 oktober 1868 werkte als klap op de vuurpijl. Op de avond van deze dag begonnen de samscholingen, die op de volgende avonden tot massale oplopen aangroeiden en culmineerden in de nacht van zaterdag 31 oktober op zondag 1 november. Op elke van deze avonden moet De Vletter zich nu hier, dan daar onder de menigte gemengd hebben. Aanvankelijk schijnt, zoals ik reeds terloops mededeelde, het aandeel van opgeschoten jongens, meest leerlingen van de Academie, daarin nogal belangrijk geweest te zijn, maar in toenemende mate dromden bewoners van de Achterkloosterbuurt en die van het Rode Zand samen, gewapend met talhouten en onder het zingen van krijgshaftige liederen, speciaal in de omgeving van de politiebureaus op de Kaasmarkt en in de Grote Pauwensteeg.

Op de avond van vrijdag 30 oktober poogden enige agenten Jacob de Vletter bij het toespreken van de menigte te arresteren, maar hij werd door het opdringende publiek ontzet, waarbij enige politiemannen licht gewond werden. Op zaterdagavond begonnen de onlusten met een soort ovatie aan De Vletter, die, staande voor zijn woning in de Mannenlaan, de hulde in ontvangst nam, maar weigerde zich aan het hoofd van de bende te stellen; hij raadde ze zelfs aan zich van geweldpleging te onthouden en schijnt zijn huis die avond niet meer verlaten te hebben, ofschoon hem een uur later opnieuw een bezoek werd gebracht met dezelfde intentie. Beide keren trokken de benden af onder het uitbrullen van krijgs-

liederen, terwijl uit alle sloppen en stegen tussen Goudsevest en Hoogstraat sympathisanten toeschoten. Op de Kaasmarkt aangekomen, moeten zij meer dan duizend koppen geteld hebben. Het komt mij niet uitgesloten voor, dat zich – al was het natuurlijk alleen uit nieuwsgierigheid – ook min of meer vrome kerkgangers onder de amokmakende malcontenten gemengd hebben. Het was namelijk Hervormingsdag en in de nabijheid van het centrum der onlusten bevonden zich drie hervormde kerken: de Sint Laurens, de Prinsenkerk aan de Botersloot en de Oosterkerk op de Hoogstraat. Zeker zal in een of meer van deze kerken een talrijke schare geluisterd hebben naar een toepasselijke kanselrede ⁵⁰). Ten minste zal het uitgaan der godsdienstoefeningen op en om de Kaasmarkt een ongewone drukte hebben veroorzaakt.

Omstreeks halfelf begon de tierende menigte, waarbij zich steeds meer door de drank verhitte vechtersbazen aansloten, met het uitjouwen en bekogelen van de agenten, die bij het politiebureau Kaasmarkt naast het stadhuis op wacht stonden en het consigne hadden gekregen zich zo passief mogelijk te gedragen. Zij trokken zich terug binnen het bureau en verschansten zich daar, maar zagen zich genoodzaakt zich op de trap, in het achtergebouw en op de bovenverdieping in veiligheid te brengen, toen het gepeupel, door het dolle heen, in de gelijkvloerse vertrekken de boel kort en klein begon te slaan en zelfs brand probeerde te stichten, terwijl agenten vanuit de dakgoot de menigte op straat met dakpannen bombardeerden. Omstreeks middernacht drong een dronkemansbende bovendien het stadhuis binnen; ook daarvan was spoedig de hele benedenverdieping in haar macht. De populaire burgemeester Joost van Vollenhoven, die zich in de vooravond nog onder de menigte had begeven en kalmerende woorden tot haar gesproken had, was nu met enige andere leden van het gemeentebestuur in bespreking bijeen in een boven-vertrek en werd van alle communicatie met de buitenwereld afgesloten. Hetzelfde overkwam de hoofdcommissaris, die met zo goed als het gehele corps urenlang opgesloten zat in de bovenverdieping van zijn eigen bureau. Gelukkig had hij, vóór het zover was, kans gezien een paar agenten met de burgemeester in contact te doen komen; daarvan was het gevolg, dat deze nog tijdig communicatie kreeg met het telegraafkantoor en even vóór middernacht langs telegrafische weg militaire assistentie kon aanvragen ⁵¹).

In afwachting van de aankomst daarvan ondernam de politie in de nachtelijke uren eindelijk enige charges met de blanke sabel, die op de massa blijkbaar toch wel indruk maakten. Ook moet de *Dutch courage* allengs uitgeput zijn geraakt: tegen vier uur in de morgen lag de Kaasmarkt verlaten. Een half uur daarna trok het eerste eskadron huzaren Rotterdam binnen, een uur later gevolgd door een tweede. Zondagmorgen om halfacht arriveerde per trein een bataljon grenadiers en in de middag nog een. Samen vormden deze troepen een indrukwekkende militaire macht en hun huisvesting kostte het gemeentebestuur nogal wat hoofdbrekens. Zij hebben echter geen andere dienst meer behoeven te doen dan zich op straten en pleinen te vertonen, samenscholingen van meer dan vijf personen – ijlings bij burgemeesterlijke oekase verboden – uiteen te jagen, te patrouilleren en op wacht te staan bij het stadhuis en de politiebureaus. Ook een in allerijl onder leiding van A. van Stolk gevormd vrijwilligerskorps van enkele duizenden 'ordelievende burgers' is niet in actie gekomen.

Het was de politie, die – al was het slechts om haar in de onheilsnacht geschonden gezicht te redden – onverwijld begon met het opsporen, arresteren en voorgeleiden van de raddraaiers of hen, die zij ervoor hield. Natuurlijk behoorde daartoe de volks-tribuun Jacob de Vletter; zijn arrestatie geschiedde op zondagmiddag met een escorte van huzaren en grenadiers, wat in de nauwe Mannenlaan natuurlijk veel bekijks gaf. Daar hij zich binnenshuis bevond en geen gehoor gaf aan de sommatie van de politie om de deur te openen, forceerden enige militairen deze met de kolven van hun geweren. Zonder tegenstand te bieden liet De Vletter zich wegvoeren, al moet hij op weg naar het huis van bewaring op de Korte Hoogstraat – een hele wandeling nog – de hem volgende, steeds aangroeiende volksmenigte enkele malen aangespoord hebben hem te bevrijden en, toen niemand daartoe aanstalten maakte, teleurgesteld uitgeroepen hebben: 'Waar zijn nou me vrinden?'

6

In al hun onbloedigheid brachten de Rotterdamse onlusten, indien wij mogen afgaan op beschouwingen in de door de 'nette mensen' gelezen bladen, in heel Nederland verbijstering en verontwaardiging teweeg, maar het is begrijpelijk, dat 'de pers van

Nijgh' daarbij de toon aangaf. Speciaal Heyermans sloofde zich uit in insinuerend zwartmaken van 'zeker individu, dat zich (had) opgeworpen als adviseur van knapen uit den mingevoeden stand, die in strijd met goede orde en zedelijkheid ten aanschouwen van iederen voorbijganger in havens en singels gingen baden' ⁵²). Aan deze bij alle kuisheidsvertoon nogal troebele bron ontsprong, voorzover kan blijken, ook het gerucht, dat de 'baldadige hoop', die tot uitspattingen gekomen was, 'onder den invloed van enkele meer ontwikkelden verkeerde' en dat dezen 'geld noch sterken drank gespaard (hadden) om een aantal lieden als blinde werktuigen tegen de politie en de gevestigde orde van zaken op te jagen' ⁵³). Zelfs ging Heyermans zover, dat hij in voor de *insiders* natuurlijk volkomen duidelijk zinspelen verwees naar een gemeenteraadslid, dat bekend stond als de leider van de 'oppositie' in de raad: de conservatief mr. H. J. van Buren.

Deze heer was in en buiten de raad een soort 'engel van Satan' voor de liberalen en werd door velen gevreesd om zijn vaak onthullende kritiek op de doorgestoken kaarten, die in de sociëteit 'Amicitia' geschud waren. Hij was vooral de nachtmerrie van Pincoffs en de 'Putropolitaanse kassierderij', die deze *chevalier d'industrie* tot haar eigen financiële en morele schade en schande jarenlang *backte*. Hatén deed hem bepaald 'de pers van Nijgh' en met name dan weer Heyermans, die het Van Buren nooit vergaf, dat deze in 1867 in de raad het toekennen van gemeentelijke subsidie aan het 'Zondagsblad' een kiem van corruptie genoemd had.

Hoezeer het coterie-denken de Rotterdamse samenleving beheerste, blijkt helaas al te duidelijk uit het feit, dat de gezaghebbende mr. Marten Mees – volgens Oldenkott de coryfee der 'Putropolitaanse kassierderij' – straks deze Heyermans-roddel in het 'Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1869' opdiende bij wijze van *crambe recocta* ⁵⁴). Daar immers noemde hij het 'oproer, dat in oktober tot schande der burgerij plaatshad', niets anders dan 'een verzet tegen de politie, dat gevoed was door den bedekten tegenstand van enigen uit de hogere standen'. Ik voor mij kan in dit geschrijf niet meer dan verdachtmaking van een geharnaste politieke tegenstander zien, daar ik niet kan aannemen, dat een gevestigd advocaat met een goede praktijk zo duistere wegen bewandelde. Met de redacteur van 'De Rotterdamsche Lantaren' ⁵⁵) de Saint-Simonist G. W. van der Voo, tot op zekere

hoogte geestverwant van Jacob de Vletter, alleen veel begaafder dan deze en ook meer theoreticus dan agitator, zie ik in zulk geschrijf niet meer dan een gekweekte legende, die de onmacht van de *état gendarme* moest verontschuldigen.

De rechtszaak-De Vletter ⁵⁶⁾ gold bij vele tijdgenoten en geldt bij tegenwoordige beoordelaars veelal nòg als een schoolvoorbeeld van klasse-justitie. Ondanks het weldoordachte pleidooi van de aan de beschuldigde toegewezen verdediger mr. J. J. Bergsma werd over hem een vonnis geveld, dat in de pers – en niet alleen in die ‘van de zelfkant’ – ‘een wraakoefening van de bourgeoisie’ of iets van dien aard genoemd is. Ongetwijfeld hadden zijn hinderlijk volgen van de politie, zijn creëren van steeds nieuwe conflictstof, zijn geschrijf in het ‘Rotterdamsch Weekblad’, zijn ingezonden stukken en advertenties in de ‘N.R.C.’, zijn op eigen kosten gedrukte en onder het volk verspreide pamfletten, zijn toespraken tot opdrommende scharen, vooral ook zijn pathetisch idioom veel bijgedragen tot de explosie van 31 oktober–1 november. Daartegenover stond, naar de verdediger terecht aanvoerde, zijn telkens weer blijkende opzet om het volk van geweldpleging terug te houden. Vooral op deze grond vonden ook velen, die zijn indirecte medeplichtigheid aan het oproer onloochenbaar achtten, het door de Hoge Raad gesanctioneerde vonnis van tien jaar tuchthuisstraf onevenredig aan zijn schuld, gelijk ook aan aard en omvang van het misdrijf. Zo luid als ‘de publieke opinie’ op De Vletters vervolging had aangedrongen, zo onverbloemd laakte zij nu het uitgesproken vonnis als buitensporig. Zelfs mogen wij ook in dezen spreken van algemene verontwaardiging.

Natuurlijk waren geestverwante scribenten daarvan de welsprekendste tolken: een pamflettist met de schuilnaam Theophilus ⁵⁷⁾, verder G. W. van der Voo, J. Th. Dutillieux, J. Spanjersberg, Karel van der Zijde en Ph. Roesgen von Floss, ook Multatuli, zij het deze niet zonder voorbehoud. Behalve mr. Bergsma, die het geveld vonnis steeds onverantwoord hard is blijven noemen, kwamen ook andere ‘gezeten burgers’ voor de arme Jacob op, o.a. Jhr. Mock en de Waalse predikant A. Réville ⁵⁸⁾. Na een tweejarig verblijf in het tuchthuis te Leeuwarden en een daaropvolgend van enkele maanden in de cellulaire gevangenis te Amsterdam werd De Vletter in maart 1872 doodziek ontslagen. Hij bracht enige tijd door bij zijn broer te 's-Gravenzande, werd vervolgens

te Rotterdam herenigd met zijn vrouw en kinderen en overleed aldaar 6 juli 1872.

7

De analyse van een verzetsbeweging is altijd een netelige zaak. De aanleiding is meestal zonneklaar, maar de grond soms nauwelijks peilbaar. Mij ter dege bewust, dat elke gelijkstelling in de trant van de drogreden *que l'histoire se répète* uit den boze is, merk ik op, dat hetgeen in de laatste week van oktober 1868 de Maasstad schokte de liefhebbers van haar verleden wel allereerst doet denken aan de plaatselijke onlusten van 1690, 1747–1748 en 1783–1785⁵⁹⁾, alle min of meer protesten tegen oligarchische corruptie, maar vermoedelijk in welhaast ieders oog gelijkenis vertoont met de provo-troebelen uit het jongste vaderlandse verleden en meer in het biezonder met de Amsterdamse van voorjaar 1966, die het ambtelijk leven kostten aan een hoofdcommissaris en – met enige vertraging – ook aan een burgemeester. Het *tempora mutantur* kan dan daaruit blijken, dat in 1868 geen Rotterdamse burgemeester sneuvelde, zelfs geen hoofdcommissaris en daarmee springt men toch licht wat slordiger om dan met burgemeesters. De heer Cardinaal bleef aan en zelfs werd hem en zijn ondergeschikten in en buiten de raad lof toegezwaaid voor een zelfbeheersing, die een bloedbad zou hebben voorkomen. Bij gemis van vuurwapenen is dit overigens niet onverklaarbaar. Spoedig echter kwamen in de landelijke pers andere stemmen los, ook van politie-autoriteiten elders, die duidelijk zinspeelden op habitueel bruut optreden en corruptie⁶⁰⁾. In 1868 ging de overheid er echter nog altijd van uit, dat zij haar orde-apparaat nooit mocht afvallen, zodat conflicten in gemoedsrust konden worden gewroken op de uitspattende paria's en hun emancipatoren. Die gemoedsrust hoort erbij, want zij, die dan misschien in ons oog klassejustitie toepasten, toen zij de volgens Multatuli⁶¹⁾ 'stinkend brave' Jacob de Vletter tot tien jaar tuchthuisstraf veroordeelden, waren in al hun onafhankelijkheid kinderen van hun tijd en mandatarissen van de gemene overtuiging, dat het gezag er was om geëerbiedigd te worden en de mindere man, vooral als hij bedeed werd, tot volgzzaamheid geschapen, zoals de vrouw tot dienstbaarheid aan de man en kinderen, ook als zij volwassen waren, tot gehoorzamen aan vaders wil.

Daarom acht ik het veiliger bij het peilen van de grond der troe-

belen van 1868 minder te denken aan een zo omgewenteld heden met algemeen kiesrecht, geëmancipeerde vrouwen en provo's aan alle kanten dan aan de diffuse protesten van een getergde onmondige horde in het verleden. Het dichtst bij liggen dan die, waarin Kaat Mossel de heldin zonder vrees, zij het niet zonder blaam was. Zij waren veel ernstiger dan het De Vletter-rumoer en leidden wèl tot bloedstorting en dat de geschiedschrijving er tot dusver bijna alleen lofprijzend of tenminste vergoelijkend over spreekt, bewijst, dat men in naam van Oranje vanouds een potje meer mag breken dan voor elk ander doel. Uit de omschreven onkritische eerbied van 'de ordelievende burger' voor het gezag is dan ook de verontwaardiging voortgevloeid, die de tierende moedwil van de nacht van Jacob de Vletter als een *oproer* deed voortleven.

Dat er ook een *heilige* opstandigheid kan bestaan, wordt in onze dagen zelfs beaamd door bisschoppen, als zij revolutionair verzet tegen sociale verongelijking niet onder alle omstandigheden afkeurenswaard noemen, maar het zou ongerijmd zijn dit inzicht te eisen van de eenvoudige Nederlandse burger van een eeuw geleden, al verdient het opmerking, dat de zeer rechtzinnige predikant C. E. van Koetsveld er zeker toe neigde ⁶²). Tolk van de overgrote meerderheid der gezetenen was echter een andere predikant: de populaire Nicolaas Beets, eens een veelbelovend en zelfs reeds veelgevend talent, maar verworpen tot een soort nationaal draaiorgel. Hij placht zijn landgenoten zalvend voor te houden, dat de Nederlandse natie 'een groot gezin' vormde, waarin zelfs 'weduwen en wezen' hun geluk niet opkonden dank zij de liefdadigheid. In het gezegende Nederland hadden alle oppassende lieden het goed op aarde en in het hiernamaals zouden zij het nog beter krijgen: 'Dankt allen God en weest verblijd, omdat gij Nederlanders zijt!' Helemaal doof kon zelfs deze ondiepe lofzanger der liefdadigheid wel niet voor het 'rammelend gebeent' der 'schamele gemeent' blijven, maar haar oproerige kreten bleef hij afkeuren. 'Wat wil men toch?' heet een rijmgewrocht, dat hij in 1867 vervaardigde en waarin hij zich verwonderd afvroeg, wat de zo liefdevol bedeelde Nederlandse 'armen' nog te wensen hadden, en degenen, die in naam van die 'armen' om wraak riepen, betichtte van 'bedilzucht, die met buskruit speelt' ⁶³). Dat buskruit is dan in de nacht van Jacob de Vletter ontploft, zij het gelukkig zonder veel schade aan te richten.

Toch moet dit oproer in al zijn bescheidenheid ons beletten in te stemmen met de verzekering van een argeloze socioloog, dat 'in Nederland tot 1870 sociale vrede heerste' ⁶⁴). Deze verzekering raakt werkelijk kant noch wal. Ten minste sinds 1840 waren blijken van onvrede verre van zeldzaam. Onder Willem II, wiens korte regering één malaisetijd was, waren honger-protestacties bepaald frequent, o.a. in 1844 in Overijssel, in 1845 in Holland, in 1847 in Groningen en Friesland. Vooral het ellende-jaar van de aardappelenziekte 1845 was er rijk aan. In bijna alle Hollandse steden was de toestand haast doorlopend gespannen. Een explosie van wanhoop in september 1845 te Den Haag doet door menige trek, o.a. door de medewerking van een brooddronken jeugd, denken aan de De Vletter-troebelen van bijna een kwart-eeuw later. Op 15 september 1845 begonnen met avondlijke samenscholingen van meest halfwassen slungels, bereikte de rel op de avond van 24 september zijn hoogtepunt in de Wagenstraat en haar verkommerde omgeving ⁶⁵).

Naar een zondebok grijpend, maakte een vrijwel machteloos gebleken politie zich meester van de journalist Eilert Meeter, die in 'lilliputters' als 'De Miniaturbode' opruiende taal placht uit te slaan. Afgezien van het persoonlijk contrast tussen de losbandige Meeter – volgens J. de Bosch Kemper 'een adder, die zich uit den laagsten poel der volksverbastering omhoog gekronkeld had' ⁶⁶) – en de matigheidsapostel Jacob de Vletter, treft ons de overeenkomst in de door hen gespeelde rol en het gedrag der politie jegens hen. Het is echter niet zonder betekenis, dat Meeter door de justitie van medeplichtigheid werd vrijgesproken en De Vletter tien jaren tuchthuisstraf kreeg; het lijkt mij een bewijs, dat sinds 1848 de denk-dictatuur van de 'nieuwe heersers' ook de magistratuur had doordrongen. Had de romantische Willem II langer mogen leven en – bovenal – had hij helderder begrippen gehad, dan zou hij zich tussen 1850 en 1870 zuchtend hebben kunnen verwijten meegewerkt te hebben tot de opkomst van een plutocratie en misschien ingestemd hebben met de diep in Thorbecke c.s. teleurgestelde Van Bevervoorde, die op 17 mei 1851 neerschreef, dat het Nederlandse volk in 1848 *la dupe d'une abominable comédie* was geworden ⁶⁷).

Het hier bedoelde versmallingsproces van het liberalisme is overigens een algemeen-Europees verschijnsel. Het is de demonstratie

van het zwak der utopisten, die medezegging wilden verlenen aan en mede-verantwoordelijkheid durfden opeisen voor een daartoe volstrekt niet voorbereide, ongeschoolde en tuchteloze massa. Het is moeilijk zich vandaag voor te stellen, hoe dom, hoe gedegenereerd een groot deel van de massa was, voor wie de utopisten opkwamen. Tot op zekere hoogte pleit dit de liberalen, die in 1848 het roer grepen, vrij van schuld. Om bij Nederland te blijven wijs ik erop, dat uit de pen van diezelfde Van Bevervoorde in de zomer van 1848, d.i. vlak na onze 'maart-revolutie', de desperate bekentenis is gevloeid: 'Alle pogingen om het volk wakker te maken lijden schipbreuk op een hottentotse onverschilligheid ⁶⁸), op een door verbastering ontstane stomtheid'.

Hoe weinig vertrouwen de onevenwichtige Van Bevervoorde ook verdient, zijn kijk op de zogenaamde 'vierde stand' moet wel juist geweest zijn, al is het niet verantwoord de telkens herhaalde uitspraak over te nemen, dat het Nederlandse volk toen een natie van enerzijds renteniers en anderzijds paupers was ⁶⁹). Ik kan deze uitspraak slechts beamen, als zij niets anders wil karakteriseren dan de uiterste vleugels, want de renteniers kunnen niet zeer talrijk geweest zijn en al was dan het contingent paupers naar onze begrippen ontstellend groot, de meerderheid der bevolking werd ook toen gevormd door 'de nijvere burgerij', de enkele grote en de ontelbare kleine zelfstandigen. Om de 'Camera Obscura' tot uitgangspunt te nemen: Kegge en Stastok Sr. waren renteniers, ook misschien de dikke heer Bruis; de Leidse peuëraar en het diakenhuismannetje mogen wij wel tot de paupers rekenen, maar de vader van Saartje de Groot dreef een welbeklante winkel, zoals er op alle straathoeken in de steden zich minstens een bevond; de vader van Toosje en Truitje Opper was metselaarsbaas en verder waren er makelaars als Dorbeen, hoofdambtenaren op het stadshuis als Van Naslaan, subalterne secretarieklerken als de verloofde van Suzette Noiret, de broer van Pietje Hupstra en – niet te vergeten – de charmante Van der Hoogen, logementhouders als diens vader, schoolmeesters en boekhouders 'met watten in de oren'.

Ik vraag mij trouwens af, hoe een denkend mens zulke generalisaties kan slikken. Immers konden ook toen de renteniers en de paupers alleen in het leven blijven, zolang de overgrote meerderheid van de natie aan het werk bleef als bakker, kruidenier, spekslager, boer, tuinder, kleermaker, schoenmaker en wat al

meer. Dit echter is de fatale schuld van de Thorbeckianen: zij stelden het census-minimum, waartegen het kiesrecht verkrijgbaar was, zo hoog, dat al deze merendeels in bescheiden welstand levende kleine burgers ervan uitgesloten bleven. In 1860 telde Rotterdam op 106 duizend zielen nog maar ruim 1900 kiezers voor de Staten-Generaal en waren er verscheiden kleine gemeenten, die er niet één rijk waren. Wij hebben de openhartige Sam van Houten al horen spreken van vijf zesde of zelfs zes zevende deel der bevolking, dat het kiesrecht miste; gezien deze cijfers, zal het nog wel groter geweest zijn. Was de wetgever in dezen minder bekrompen geweest, dan zou er niet zo gemakkelijk een nieuwe regentenkaste, een plutocratie, ontstaan zijn en was de regering misschien wat vroeger aan sociale politiek gaan doen.

Het was echter niet in de eerste plaats die grote middengroep van sobere kleine burgers, waarvoor de 'radicalen' in het krijt traden. Hun ijver gold vooral de zogenaamde vierde stand, de klasse der 'huipen' om een naam te gebruiken, die specifiek Rotterdams lijkt ⁷⁰). De auteur van de 'Physiologie', die beneden de kaste der fatsoenlijken in afdalende lijn Jannen, Pieten en Huipen onderscheidt, zegt van de laatsten, dat zij 'den overgang daarstellen van den mens tot het redeloze vee' ⁷¹). Cynisch als deze typering is, past zij bij allerlei uitspraken van de besten der radicale journalisten, die wij immers hoorden gewagen van 'hottentotse onverschilheid' en 'door verbastering ontstane stomtheid'. De regeneratie der Huipen zou een werk van lange adem en van veel geduld blijken. De meeste radicalen konden dat geduld niet opbrengen. Soms dook hun uit deernis geboren wanhoop onder in het cynisme van een wrede vivisectie. Dit bewijzen de Physiologieën, maar ook een vroege sociale roman over 'De verborgenheden van Amsterdam', in 1841 gepubliceerd door Jan de Vries ⁷²), een toen nog pas twee-en-twintigjarige navolger van Eugène Sue en Victor Hugo. Misschien is het boek voor de tijdgenoten een openbaring geweest; het had ook zijn litteraire verdiensten.

Geen van deze twee kwaliteiten durf ik toekennen aan een bijna veertig jaar jongere Rotterdamse prestatie: de roman in twee delen 'Rotterdam bij dag en bij nacht; lotgevallen eener Rotterdamsche familie door Benjamin', waarvan ik de kennismaking dank aan een artikel van Roterodamums voorzitter ⁷³). Ik moet nochtans bekennen, dat deze kennismaking geen onverdeeld genoegen bleek,

Het is een stom-vervelend boek, in sappige taal geschreven, een *bête* aaneenschakeling van kamertjes- en bordeelzonden, zalvend aangediend als bewijzen van de verdorvenheid van de 'heren', de jolige Jannen en de ploertige Pieten ⁷⁴), voor wie de huipenklasse alleen het dulden waard was, omdat zij koelies leverde voor die occasionele karweitjes, waarvoor nauwelijks hersens nodig zijn, en daarenboven goedkope prostituées. Wel is het twaalfde hoofdstuk – ternauwernood organisch verbonden met de rest – getiteld 'Een oproerige zaterdagnacht', gewijd aan dat hoogtepunt der De Vletter-onlusten, maar het geeft geen blijk van behoorlijke observatie, laat staan van beschrijvend talent. Toch zou ik het zwakke verdichtsel niet waardeloos willen noemen, want alleen literaire onmacht heeft de schrijver het verwoorden belet van wat hij toch wel vermoedde. Ik voor mij betuig gaarne bijval aan zijn karakteristiek van het oproer als 'de misdaad der uitgestotenen'.

Inderdaad komen wij het dichtst bij de grond der troebelen, indien wij ze zien als een uitspatting van onmaatschappelijken onder gretige bijval van baldadige jongens zonder ander erg dan de klassieke trek van de jeugd naar uitbundig straatvertier. De onmaatschappelijkheid was een probleem, waarmee de overheid decennia lang geen raad heeft geweten. Hier staan wij voor een paradoxaal verloop der sociale geschiedenis. Voor de landen, waarin de industriële revolutie zich vroegtijdig voltrok, betekende zij aanvankelijk vermeerderde sociale ellende en er zou daarom, oppervlakkig gezien, reden zijn om het vredige Nederland gelukkig te prijzen, omdat die revolutie er voorlopig *niet* plaatsgreep. Dit bleek echter op de langere duur het tegendeel van een zegen. In de andere landen sloeg het kwaad in zijn tegendeel om, toen de industriële expansie leidde tot een steeds dringender behoefte aan geschoolde en meer ontwikkelde arbeiders; zo werd de industrialisatie de stimulans tot vergrote volksontwikkeling en tot verhoging van het stoffelijk en cultureel levenspeil. Deze evolutie bleef in Nederland zo lang uit, dat in onze steden de verpaupering aanhield en zelfs verergerde, toen er elders, b.v. in Engeland, al een bescheiden 'halt' aan werd toegeroepen.

Daarvan was het gevolg, dat, toen tussen 1860 en 1870 zich te onzent, in traag tempo nog wel, de industriële revolutie eindelijk ging voltrekken, de ondernemers hun arbeiders niet konden betrekken uit een zo verkommerde bevolkingsgroep en genoodzaakt

waren geschoolde en lichamelijk meer valide krachten uit het buitenland te laten komen. Het was trouwens te voren al duidelijk geworden, dat uit onze ondervoede, naar geest en lichaam gedegeneerde 'vierde stand' geen mannen te recrutereren waren voor het verrichten van zware arbeid. Onder Willem I zijn verscheiden veenplassen drooggelegd, maar het geschiedde veelal door Duitsers van hetzelfde slag, dat in de landbouw kwam helpen. Engelse en Schotse sloopstimmermansknechts brachten in diezelfde tijd de herlevende scheepsbouw op gang ⁷⁵). Onze eerste spoorwegen zijn aangelegd en onze eerste gasfabrieken gebouwd door meest Engelse werklieden en op onze stoomschepen werkten Engelsen, Noren en Denen, maar nauwelijks Nederlanders. De pogingen van Johannes van den Bosch' 'Maatschappij van Weldadigheid', de stichting van 'armenfabrieken' en 'haveloze scholen', de Heldring-initiatieven en het Sint-Vincentiuswerk waren als druppels op een gloeiende steen; tegenover de massaliteit van het verschijnsel moesten zij falen. Zo werden onze paupers gepasseerd, minachtend voorbijgegaan, uitgeschakeld en in hun ellende gelaten. Van dat minachtend voorbijgaan brengt de litteratuur bijna ontwapenende blijken. Zo is het uiterst leerzaam de lof te lezen, waarmee de latere minister J. G. Gleichman in de 'Inleiding' tot de pracht-uitgave 'Rotterdam geschetst in zijn voornaamste gebouwen, kerken en gestichten' zijn geboortestad in de jaren zestig overlaadt en haar bewoners gelukkig prijst om de welvaart, die er heerst, om de vooruitgang, die 'met ogen gezien en met handen getast' kan worden. Hij en zijn mede-auteurs komen woorden tekort om de fraaie bouwwerken der stad te prijzen, maar geen van hen maakt ook maar even gewag van de duizenden krotten, waarin de huipen verkommerden. Is het wonder, dat in deze uitgestoten met de dag de haat toenam jegens de welgestelden, die hen zo hooghartig negeerden?

De ontredde van deze paria's moet bevorderd zijn door de tussen 1860 en 1870 inzettende immigratie van lichamelijk en geestelijk gezonde Zeeuwen en West-Brabanders, hierheen gekomen om hard te werken, ontheemd en losgerakend van de kerkse levenshouding in hun agrarisch leefmilieu, maar opengaand voor een nieuwe tucht in de strijd voor politieke en sociale rechten ⁷⁶). Als Rotterdam in het laatste kwart van de negentiende eeuw volgens de hoofdcommissaris Roest van Limburg ⁷⁷) een rustiger en

handzamer volksklasse bezat dan Amsterdam, moet dit zeker ten dele – gelijk hij zelf trouwens al te verstaan gaf – daaraan worden toegeschreven, dat in de Maasstad het nakroost der huipen inmiddels was opgegaan in het numeriek sterker contingent van gezonde immigranten en dit in de hoofdstad althans toen nog in veel mindere mate had kunnen geschieden.

Het hier bedoelde integratie-proces is overigens toch een algemeen-Nederlandse evolutie, voltrokken in natuurlijke samenhang met het ontstaan van een strijdbare arbeidersorganisatie en het ontwaken van een sociaal roepingsbesef bij 's lands overheid, waarvan Van Houtens kindernetwet van 1874 – het is tekenend, dat het een initiatiefwet moest zijn – een eerste bescheiden symptoom was. Het zou naïef zijn te menen, dat dit initiatief het uitvloeisel was van deernis met de schare; het werd geboren uit de realiteitszin van een fabrikant, die als aan den lijve ondervond, dat onze industrie geen buitenlandse concurrentie kon doorstaan, zolang ons volk geen lichamelijk en geestelijk valide arbeiders kon leveren ⁷⁸). Dat Van Houten, indien amendementen zijn opzet in dezen niet gefrustreerd had, bij dit wetje tevens de leerplicht zou hebben ingevoerd, is al even veelzeggend, want verbeterd en meer algemeen beschikbaar volksonderwijs, liefst gevolgd door ambachtsonderwijs, was een ander middel ter bereiking der hier bedoelde integratie. Het spreekt een duidelijke taal, dat te Rotterdam pas op 11 april 1870, d.i. anderhalf jaar *na* het De Vletter-oproer, de eerste ambachtsschool werd geopend ⁷⁹).

Langs dezen weg zijn de kinderen van de huipen, het steeds verder verbasterde nakroost van het opstandige grauw van 1690, 1747–1748 en 1783–1785, geregenereerd, ontgroeid aan de traditionele helotenpositie en geëvolueerd tot het zelfrespect van het *fara da se*. Als een laatste stuiptrekking van de horde, die door een Frans geschiedschrijver *la classe dangereuse* genoemd is ⁸⁰), mogen wij de nacht van Jacob de Vletter dan houden voor de doodstrijd der huipen.

NOTEN

1) Voordracht, gehouden in de vergadering van 'Rotterdamum' te Rotterdam op woensdag 13 november 1968.

2) J. Fagel, Het oproer te Rotterdam in 1868; zijn oorzaken en gevolgen. Derde druk. Rotterdam z.j., p. 37.

3) Zie de beschrijving van het gebouw door de gemeente-secretaris J. L. Nierstrasz in het verzamelwerk 'Rotterdam, geschetst in zijne voornaamste gebouwen, kerken en gestichten'. Rotterdam 1864, pp. 30-46.

4) F. N. Maas, Honderd jaren Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen. Rotterdam 1951, pp. 44-47. Tot de hier bedoelde *académiciens* behoorde een oudere broer van mijn moeder; hij werd bij een van die gelegenheden 'opgebracht', vertoefde enige uren in een cel en droeg daar als grijsaard nog roem op.

5) Aldus Ch. A. Cocheret in 'Rotterdammers over Rotterdam'. Rotterdam 1946, p. 94.

6) L. J. C. J. van Ravesteyn, Rotterdam in de negentiende eeuw. Rotterdam 1924, pp. 115-117.

7) Zie het artikel van R. Mees in Rott. Jaarboekje 1917, pp. 114-126.

8) L. J. C. J. van Ravesteyn, t.a.p., pp. 105-106.

9) Dirk Smits, De Rottestroom. Rotterdam 1750, p. 174 en andere plaatsen in de achteraan opgenomen 'Aenteekeningen'.

10) Aldus G. J. Mulder, aangehaald in Rott. Jaarboekje 1949, p. 197; vgl. Rott. Jaarboekje 1946, p. 86, waar speciaal de Wasbleeklaan (d.i. ongeveer de latere Mauritsstraat) als afschrikwekkend voorbeeld genoemd wordt.

11) B. G. F. Oldenkott, Potloodstreepjes VIII. Leiden 1880, pp. 19 vv.

12) Zie de gegevens in de opstellen, die H. C. Hazewinkel aan 'het De Vletter-oproer' wijdde in de Rott. Jaarboekjes 1946, pp. 66-100 en 1947, pp. 173-218, waarvan dit opstel in zakelijke zin in belangrijke mate afhankelijk is.

13) J. G. Frederiks en F. J. van den Branden, Biographisch Woordenboek der N.- en Zuidned. letterkunde. Tweede druk. Amsterdam z.j., alsmede L. J. Rogier in Rott. Jaarboekje 1957, pp. 185 vv., ook in 'Terugblik en uitzicht' II. Hilversum-Antwerpen 1965, pp. 219-250.

14) Deze worden deels geciteerd, deels verwerkt in J. Fagel, Het oproer te Rotterdam in 1868; zijn oorzaken en gevolgen. Derde druk. Rotterdam z.j. De eerste druk (waarin de schrijver zich nog achter de schuilnaam 'Senior' verbergt) is van 1905; de door mij gebruikte derde vermoedelijk van 1915. De auteur moet de onlusten als volwassene meebeleefd hebben; zijn verhaal is echter verward en oppervlakkig.

15) Voor de armenfabrieken zie I. J. Brugmans, Paardenkracht en mensenmacht. 's-Gravenhage 1961, pp. 63-64 en 79-80; ook J. J. Westendorp Boerma, Johannes van den Bosch als sociaal hervormer. Z.pl. 1927; dit boek is speciaal van belang voor de rijkswerkinrichtingen.

16) Jhr. Adrien van Bevervoorde (1819-1851) redigeerde tussen 1845 en 1851 achtereenvolgens enige Frans- en Nederlandstalige oppositiebladen en onderhield relaties met allerlei buitenlandse democratische kringen. Zie uitvoerige gegevens over hem in M. J. F. Robijns, Radicalen in Nederland. Leiden 1967, pp. 194-196 en passim (zie register).

17) Over Goose Wijnand van der Voo (1806-1902), een zeer kosmopolitisch 'radicaal', heb ik mij in een oudere publicatie (Rotterdam tegen het midden van de negentiende eeuw. Rotterdam 1948) uit onkunde nogal negatief uitgelaten; geleidelijk heb ik hem leren kennen als een in-

- teressante figuur, ontwikkeld en betrouwbaar. Zie M. J. F. Robijns t.a.p., pp. 291 vv. en passim (zie register).
- 18) J. Fagel, t.a.p., p. 13; Rott. Jaarboekje 1946, p. 74. Over de stichting van de Rotterdamse Bank en over Hubrecht vooral I. J. Brugmans, Begin van twee banken. Z.pl. 1863, pp. 77 vv.
 - 19) L. J. Rogier, Rotterdam in het derde kwart van de negentiende eeuw. Rotterdam 1953, pp. 49-51.
 - 20) M. W. F. Treub, Herinneringen en overpeinzingen. Haarlem 1931, pp. 111 vv.
 - 21) L. J. Rogier, t.a.p., pp. 37, 44 en passim.
 - 22) Zie noot 15.
 - 23) M. J. F. Robijns, t.a.p., p. 99.
 - 24) G. D. H. Cole, Socialist Thought I. Fore-runners. London 1953.
 - 25) M. J. F. Robijns, t.a.p., p. 39.
 - 26) J. de Bosch Kemper, Gesch. v. Nederl. na 1830, II. Amsterdam 1874; Letterkundige aantekeningen, p. 133.
 - 27) H. P. G. Quack, De Socialisten VI, p. 469.
 - 28) P. W. A. Cort van der Linden, Richting en beleid der liberale partij. Groningen 1886, p. 23.
 - 29) I. J. Brugmans, De arbeidende klasse in Nederland in de negentiende eeuw. Tweede druk. 's-Gravenhage 1929, p. 205.
 - 30) Aldus Th. van Thijn in Alg. Gesch. der Nederlanden X, p. 286.
 - 31) J. A. de Bruyne, De gesch. van Nederland in onzen tijd III. Schiedam 1912, pp. 459-485; W. J. van Welderen Rengers, Schets eener parlem. gesch. v. Nederl. I Vierde druk. 's-Gravenhage 1948, pp. 463-467.
 - 32) P. J. Oud, Honderd jaren. Assen 1946, p. 163.
 - 33) L. J. Rogier, t.a.p., pp. 49 vv. en passim.
 - 34) Zie over hem thans vooral H. J. Scheffer, In vorm gegoten. Leiden 1960, pp. 15, 17, 18, 168 en 172.
 - 35) L. J. Rogier, t.a.p., p. 46.
 - 36) N. van der Blom in Rott. Jaarboekje 1958, p. 221.
 - 37) Zie noten 11 en 34.
 - 38) Gedenkboek Kamer van Koophandel en Fabrieken. Rotterdam 1928, p. 563.
 - 39) De hoofdredacteuren van deze organen, resp. mr. H. H. Tels en Herman Heyermans sr., waren beiden Israëlieten.
 - 40) Over deze 'Rotterdamse schoolkwestie' A. Goslinga in 'Anti-Revolutionaire Staatkunde' Jaargang XXV (1955), pp. 18 vv., 57 vv., 100 vv., 136 vv. en 160 vv.
 - 41) Aldus in 'De jonge Gids' I (1896), het tijdschrift dat volgens een boosaardige recensent 'zo jong' was, dat het 'nog niet zindelijk was'.
 - 42) Potloodstreepjes I, p. 7.
 - 43) Rotterdam en de Rotterdammers door een Rotterdammer. Tiel 1876, pp. 27-28.
 - 44) Zie over C. van Nievelt het opstel van zijn neveu W. van Ravesteyn in Rott. Jaarboekje 1948, pp. 223-253.
 - 45) Deze is als losse bijlage opgenomen in L. J. C. J. van Ravesteyn, Rotterdam in de negentiende eeuw. Rotterdam 1924 en eveneens in 'Rotterdam in de twintigste eeuw' (Rotterdam 1948) van dezelfde auteur.

46) In de tot dusver verschenen geschriften over de troebelen heerst daarover onduidelijkheid; zelfs de tijdgenoot J. Fagel had in 1905 (zie noot 14) reeds geen heldere voorstelling meer van de situatie.

47) Die breuk had in juni 1868 plaats; ik houd het voor aannemelijk, dat de uitgevers Van Meurs en Stufkens juist in die 'zwemcampagne' aanleiding vonden hun redacteur de bons te geven. Zie Rott. Jaarboekje 1946, pp. 73-75.

48) Jb. de Vletter, Openbare executie of een koud bad voor politie en justitie, voor 30 cent bij hem zelf (Mannenlaan 13-378) verkrijgbaar; de brochure beleefde drie drukken.

49) In 'het verhaal van Neef Jasper', opgenomen in de in 1884 verschenen bundel 'Ahasverus'; zie daarover drie artikelen van Rd. J. in 'De Maasbode' van 11 januari, 28 januari en 1 februari 1930.

50) Het is niet onaardig daarbij vervolgens te overwegen, dat de katholieke en oud-katholieke Rotterdammers, die in de vroege zondagmorgen ingetogen optrokken naar *hun* kerken in dezelfde buurt (Houttuin, Steiger, Leeuwenstraat, Oppert en Slikvaart) om er het hoogfeest van Allerheiligen te vieren, ontzet moeten hebben gestaard naar de sporen der nachtelijke uitspattingen en naar de militairen, die de wacht hielden op de hoeken van straten en pleinen. In een enkel geval schijnt hun belangstelling zelfs ergernis gegeven te hebben, want J. Fagel deelt (t.a.p., p. 36) mee, dat op de Kipstraat een man, die zich in de vroege morgen op weg begaf naar de Steigerse kerk, door een huzaar mishandeld werd.

51) De hoofdcommissaris had 's middags reeds met de procureur-generaal van het Provinciaal Gerechtshof te Den Haag overleg gepleegd, opdat militaire hulp tijdig beschikbaar zou worden gehouden. Zie Rott. Jaarboekje 1946, p. 94.

52) Rott. Jaarboekje 1947, p. 179.

53) Rott. Jaarboekje 1947, p. 176.

54) Zie het excerpt bij W. C. Mees, Man van de daad; mr. Marten Mees en de opkomst van Rotterdam, Rotterdam 1946, p. 560.

55) Van deze tweewekelijkse periodiek kwamen in 1868-1869 in totaal 12 nummers uit. Zie M. F. J. Robijns t.a.p., p. 324; vgl. Rott. Jaarboekje 1947, p. 179.

56) Zie daarvoor het résumé en de verwijzingen in Rott. Jaarboekje 1947, pp. 173 vv.

57) Zie voor hem en de meeste andere genoemde auteurs Rott. Jaarboekje 1947, pp. 178-211.

58) Zie voor hem R. N. L. Mirandolle en L. Bresson, Gesch. der Waalsche kerk in 'Rotterdam in den loop der eeuwen' II (Rotterdam 1907), pp. 53-58.

59) G. Mees, Het Rott. oproer van 1690. Amst. 1869; C. te Lintum, Rott. in den loop der eeuwen. Rott. 1909, passim; H. C. Hazewinkel, Gesch. van Rott. I. Amst. 1940, pp. 245 vv. en passim; A. C. Kersbergen, Zes eeuwen Rotterdam. Amsterdam z.j. (1941), pp. 135-136; P. Geyl, Gesch. v.d. Ned. stam II. Tweede druk. Amst.-Antw. 1949, pp. 407 vv. en passim; Alg. Gesch. der Nederlanden VIII, pp. 6-14; Rott. Jaarboekje 1890, pp. 161 vv. en 1892, pp. 231 vv.

60) Rott. Jaarboekje 1947, pp. 178-186.

61) Rott. Jaarboekje 1947, p. 208.

62) A. Saalborn, Het ontwaken van het sociale bewustzijn in de literatuur. Amsterdam 1931, pp. 122 vv.

63) G. Kalff, Gesch. der Nederl. letterkunde, VII. Groningen 1912, p. 541.

64) H. Hoefnagels S.J., Een eeuw sociale problematiek. Assen 1957, pp. 4 en 12-13.

65) M. F. J. Robijns, t.a.p., pp. 183 vv.

66) J. de Bosch Kemper, t.a.p. III, Lett. aant. pp. 31-32.

67) M. F. J. Robijns, t.a.p., p. 308.

68) M. F. J. Robijns, t.a.p., p. 273. Henriëtte Roland Holst schrijft deze uitdrukking in haar werk 'Kapitaal en arbeid in Nederland', dl. I, p. 93 aan D. Donker Curtius toe.

69) J. en A. Romein, Erflaters van onze beschaving, III. Zesde druk. Amsterdam 1947, p. 272, beaamd door W. van Ravesteyn, Rotterdamse cultuur vóór honderd jaar. Leiden 1942, p. 8.

70) In aansluiting bij een opmerking van W. F. Lichtenauer in zijn in noot 73 te noemen artikel (a.w.p. 130) kan ik getuigen dat het substantief 'huip' aan het begin van deze eeuw nog leefde in de Rotterdamse volksmond; ik heb het als schimpscheut meermalen horen gebruiken, o.a. door mijn in noot 4 bedoelde oom, en heb aan de voeten van een onderwijzer gezeten, die mijn mede-scholieren en mij, als onze vorderingen hem teleurstelden, voor 'stomme huipen' uitschold. Toen ik het woord later – dat moet omstreeks 1920 geweest zijn – in de 'Physiologie' vond (het 18de hoofdstuk daarvan is zelfs geheel aan 'de Huip' gewijd), beleefde ik dat als de genoeglijke herontmoeting van een oude kennis. De herkomst scheen mij raadselachtig. In het 'Woordenboek der Nederlandsche Taal' komt het woord 'huip' niet voor, wel (in deel VI, kol. 1209) de vogelnaam 'huiben' (etymologisch identiek met het Franse 'hibou') voor 'uil'. Evenals 'uil' werd dit woord 'huiben' blijkens een bewijsplaats uit Bredero al in de vroege zeventiende eeuw bij overdracht ook gebruikt ter aanduiding van 'een dom mens'. Een t.a.p. opgenomen citaat uit Joachim Oudaen brengt bovendien reeds de verkorte vorm 'huib'. Toch aarzelde ik tot voor kort dit 'huib' te vereenzelvigen met het Rotterdamse 'huip'; de slot-p, die een houvast had in het meervoud 'huipen' van mijn oud-onderwijzer en daarenboven in het bij Benjamin (zie noot 73) voorkomende adjectief 'huipig', hield mij daarvan terug, ofschoon het feit, dat 'de Physiologist' de term gebruikt in correlatie met twee andere 'kaste'-aanduidingen, respectievelijk 'de Jan' en 'de Piet', mij weer deed gissen, dat hij de generalisatie was van de voornaam 'Huip', dus de verkorte vorm van 'Huibert'. Dr. A. C. Crena de Iongh, redacteur van het Woordenboek der Nederlandsche Taal, verklaarde, door mij in dezen geraadpleegd, er niet aan te twijfelen, of 'Huip' is identiek met 'huiben' en betekent dus 'uil'. Ik geef mij natuurlijk dankbaar gewonnen.

71) Zie over dit geschrift L. J. Rogier, Rotterdam tegen het midden van de negentiende eeuw. Rotterdam-Antwerpen 1948.

72) De auteur schreef onder het pseudoniem L. van Eikenhorst. Zie M. J. F. Robijns, t.a.p., p. 71; J. G. Frederiks en F. J. van der Branden, t.a.p., pp. 858-859.

73) W. F. Lichtenauer, Een zedenbeeld uit het Rotterdam vóór de opkomst van de wereldhaven, in: Opstellen, aangeboden aan F. K. H. Kossmann. 's-Gravenhage 1958, pp. 126-138.

74) Aldus de 'Physiologie'; zie L. J. Rogier, Rotterdam tegen het midden van de negentiende eeuw. Rotterdam 1948, pp. 46 vv.

75) L. J. Rogier, Terugblik en uitzicht II. Hilversum-Antwerpen 1965, pp. 169-171.

76) Zie hierover vooral P. J. en H. W. Bouman, De groei van de grote werkstad. Assen 1952.

77) Th. M. Roest van Limburg, Sociologische fragmenten, in: 'De Gids' 1915, II, pp. 437 vv.

78) G. M. Bos, Mr. S. van Houten. Purmerend 1952, pp. 195-196.

79) H. D. Hamer-Van der Harst, Honderd jaar beroepsonderwijs in Rotterdam. De geschiedenis van de Vereniging 'De Technische School' 1868-1968. Rotterdam 1968. Het initiatief tot de stichting was echter al genomen, vóór er van 'De Vletter-onlusten' sprake was.

BEKENDMAKING.

MEDEBURGERS!

Gedurende eenige avonden hebben er oploopen en volksverzamelingen plaats gehad, waardoor de openbare orde wordt gestoord;

Het is noodzakelijk dat hieraan overwijd een einde kome.

De Burgemeester behoort, ingevolge de wet, dergelijke wanordelijkheden te keeren en daartegen maatregelen te nemen.

MEDEBURGERS!

De Burgerij van Rotterdam heeft zich onder alle omstandigheden steeds door een goeden en ordelievenden geest onderscheiden.

De BURGEMEESTER vertrouwt dat de burgerij denzelfden geest ook nu door haar gedrag aan den dag zal leggen en zal willen medewerken om de rust en orde te bewaren.

Hij maant U bij deze aan om geen deel aan die volksoploopen, zamenscholingen of andere wanordelijkheden te nemen en vertrouwt op Uwe medewerking en ondersteuning bij de maatregelen die hij in het belang der orde zal weten te nemen.

ROTTERDAM, den 1 November 1868.

De Burgemeester van Rotterdam,

VAN VOLLENHOVEN.